

Ідеї соборності особистості у філософсько-психологічній спадщині

Одним із найбільших здобутків людського мислення є уявлення про досконалість. Ці уявлення виконують функцію ідеалу, наповнюють смислом і цінністю сучасне життя. Відсутність ідеалів, неусвідомленість смислів і невизначеність цінностей можуть скоріше зруйнувати суспільство, ніж будь-який зовнішній ворог. Тому за всі часи прогностичні ідеї (а в давнину – пророцтва) цінувалися надзвичайно високо, надихали прийдешні покоління на працю та творчі звершення.

Серед різноманітних сучасних уявлень про людську досконалість можна виокремити два стратегічні напрями. Перший напрям пов'язаний із надіями на зростання технічних можливостей людини, її інтеграцією у світ техніки. Цей напрям добре відображений у сучасній американській відеопродукції, де недосконала за своєю природою людина створює навколо себе світ, схожий на неї. Поступово вона перетворюється на кіборга, намагаючись таким чином реалізувати мрії про нескінченні можливості, владу над світом та особисте безсмертя.

Другий напрям пов'язаний із надіями на розкриття потенціалу самої людини: розвитком її духовності, здатності до творчості, процесом особистісного самовдосконалення. У цьому випадку техніка стає не метою, а знаряддям на шляху актуалізації людських можливостей. Тільки той факт, що людський мозок працює на 4-7% від своїх можливостей вже дозволяє робити припущення про безмежність людських можливостей, які важко досягнути. Саме цей напрям людського сходження до досконалості закладений у духовних ідеях В.С.Соловйова, М.О.Бердяєва, М.Я.Грота, В.В.Зеньковського, І.А.Зязюна та ін. Вершиною духовного сходження та характерною ознакою, що притаманна духовній еліті, позначають терміном “соборність”.

Аналіз філософсько-психологічної літератури дозволяє стверджувати, що соборність в особистісному вимірі пов'язують, передусім, з усвідомленням єдності: єдності етносу, людства, всіх форм життя на планеті. Протилежними до соборності поняттями вважають роз'єднаність, розмежування, ворожість. Шляхом до соборності є духовний розвиток особистості.

Серед відомих філософів-ідеалістів величезний внесок в проблематику духовного розвитку та соборності особистості здійснив Володимир Сергійович Соловйов (1853-1900), який у своїх поглядах поєднав не тільки християнство, але й прогресивні ідеї буддизму, неоплатонізму, філософії Гегеля. Істинне знання, на думку В.С.Соловйова, є результатом емпіричного, раціонального та містичного пізнання, узятих у правильному співвідношенні одне з одним. Визначальним для поглядів філософа є вчення про Софію (божественну ідею творчості) та теорія універсуму (всеєдності)” [13, с. 159].

На думку В.С.Соловйова “У нас самих вміщується нескінченне багатство сил та змісту, що приховані за порогом нашої теперішньої свідомості, через який переступає поступово лише певна частина цих сил та змісту, що ніколи не вичерпує цілого” [13, с. 173].

У своєму листі до Л.М.Толстого філософ послідовно викладає свої погляди на духовне становлення людини і людства: ...”духовна сила по відношенню до матеріального існування не є величиною постійною, а зростаючою. У світі тваринному вона взагалі знаходиться у потаємному потенційному стані; в людстві вона звільняється та стає явною. Але це звільнення здійснюється спочатку лише ідеально, у формі розумної свідомості: я відрізняю себе від своєї тваринної природи, усвідомлюю власну внутрішню незалежність від неї та перевагу перед нею” [12, с. 75].

Як і Платон, В.С.Соловйов вважав, що абсолютне здійснює благо через істину в красі [12, с. 156]. Щодо духовного зростання він вважав, що “Духовний подвиг внутрішнього подолання спокус завершується подвигом плоті, відкиданням чуттєвої природи у формі страждань та смерті; плодом подвигу є воскресіння у плоті... перетвореної, здатної слугувати прямим виразом та

знарядям Божественного духу, істинним духовним тілом боголюдини, яка воскресла [12, с.157]. Таким чином, духовний розвиток розглядався В.С.Соловйовим як перспектива еволюції людини.

Микола Олександрович Бердяєв (1874-1948) духовний розвиток протиставляв егоїзму, а ідеї духовного спасіння пов'язував з ідеями соборності особистості та громади. “Коли я кажу, що спасатися можна лише в Церкві, я стверджую соборність спасіння, спасіння в духовній громаді та через духовну громаду, спасіння з моїми братами в Христі та з усім творінням Божим, і не сприймаю індивідуалістичного розуміння спасіння, спасіння поодинці (рятуйся хто може, продирайся до Царства Небесного...), не сприймаю егоїзм спасіння [1, с.170]. Соборність людини, за поглядами М.О.Бердяєва проявляється в її душевно-духовній любові: “Лише духовно-душевна любов, у якій душа перетворюється на дух, є любов жива, боголюдська” [1, с.169].

Вагомий та ще недостатньо оцінений внесок у філософсько-психологічне розуміння процесу духовного розвитку та соборності особистості здійснив Микола Якович Грот (1852-1899), який завідував кафедрами філософії в Ніжинському, Одеському, а надалі – в Московському університетах, та стояв у витоків створення науково-дослідної психології, відокремлюючи її від філософії та природознавства.

Основою всіх процесів у Всесвіті вчений вважав енергію, яка має різні форми. Так, “поряд з нервово-мозковою енергією безсумнівно існує психічна енергія, як особлива форма природних енергій, що проявляється при своїй діяльності для самосвідомості (або внутрішнього досвіду) особливими ознаками або явищами: свідомості, відчуття, почуттів, прагнень і т.д. подібно до того, як і фізичні енергії та рухи проявляються для нашої свідомості різноманітними та своєрідними ознаками, які визначаються їх сприйняттям (у зовнішньому досвіді) тобто нашими відчуттями (світла, кольору, звуку, тону, тиску, смаку, запаху та ін)” [3, с. 83].

Людина, на думку М.Я.Грота, містить у собі дві енергії: “одна нижча, тваринна, нерозумна, вузько індивідуальна і тому егоїстична; друга – вища,

безпосередньо людська, розумна, загальна та, власне, ворожа егоїзму та чистому індивідуалізму” [3, с. 14]. З цією другою енергією вчений і пов’язує можливість моральної діяльності, “самостійності тієї всезагальної субстанції – духу, завдяки якій ми в самих собі знаходимо особистість, здатну – у вищих ідеях, прагненнях та почуттях своїх – відмежуватися від індивідуальних та часових умов тваринного або фізичного існування” [3, с. 15].

М.Я.Грот вважав, що саме особистість є посередником між біологічним і духовним: “Очевидно, особистість людини не є тільки її тваринно-психічна індивідуальність, а поєднання цієї останньої з світовим духовним началом, з божественною творчою силою, яка створила світ і в цій останній знаходяться корені всього нашого морального життя” [3, с. 56].

У своїх філософсько-психологічних поглядах М.Я.Грот вибудовує і перспективи соціального розвитку. На рівні загальнолюдському “свідомим ідеалом моральної поведінки має бути “досягнення світом моральних істот – людей – найбільш повного, всебічного та високого духовного розвитку і творчості, а свідомим критерієм моральної діяльності будуть чистота, безкорисність і самовідданість роботи людини з метою безкінечного духовного вдосконалення світу” [3, с. 55].

На початку ХХ століття видатний психолог, фізіолог і лікар Володимир Михайлович Бехтерев (1857-1927) підтримував основні ідеї М.Я.Грота, пов’язані з духовним розвитком особистості. Він вважав, що всі явища світу, включаючи й внутрішні процеси живих істот або прояви “духу”, можуть і повинні розглядатися, як похідні однієї світової енергії, у якій потенційно мають міститися всі відомі нам фізичні енергії, так рівно й матеріальні форми їх пов’язаного стану і, нарешті, прояви людського духу” [2, с.7]. В.М.Бехтерев стверджував про недоцільність протиставлення духовних і матеріальних феноменів та висував принцип еволюційного монізму: “Таким чином ми не тільки не бачимо причини протиставляти одне одному фізичну енергію, матерію і дух, вони не тільки не уявляються нам особливими сутностями, що визнавалося за істину ще недавно, але ми маємо в цьому відношенні дотримуватися погляду на

єдину основу усього суцього у вигляді світової енергії, що слугує початком і всього матеріального, і всього духовного у Всесвіті. Це вчення, як об'єднуюче всі світові явища, ми позначаємо іменем еволюційного монізму, оскільки в даному випадку до монізму ми приходимо через з'ясування й аналіз еволюційного процесу, що призводить усі зовнішні прояви видимого світу до єдиної "світової" енергії як початку всього суцього" [2, с.7].

Розуміння світу як органічного цілого притаманне й поглядам професора Петербурзького університету Миколі Онуфрійовичу Лосському (1870-1965). На думку філософа подолання світової кризи можливе лише при наявності у людства живих зразків - героїв духу, які захищають абсолютні цінності та втілюють їх у власне життя: "Могутня сила, що оздоровлює душу, криється у біографіях великих людей, - соціальних реформаторів, шукачів наукової істини, творців прекрасних образів. Однак усі ці подвижники духу, якими б великими не були їх заслуги, не втілюють у собі повної досконалості, доступної людині: вони поглиблюють лише той чи інший бік духовності. Тільки ті носії духу, які метою власного життя накреслили прагнення до самого здійсненого ідеалу Добра, до самого Бога, є зразком всебічної досконалості – волі, почуття, розуму та перетворення тілесності, яке розпочинається вже на землі" [11, с. 264].

Відомий філософ, психолог, педагог та православний мислитель Василь Васильович Зеньковський (1881-1962) розглядав духовність з позиції християнської антропології. Він зазначав, що сучасна психологія все більше схиляється до трихотомії, тобто виділення в людині трьох складових її цілісної природи – Духа, душі та тіла. "Початок духовності є тому початком цільності й ієрархічності в людині, основне життя в людині... провідниками якого зовні є психічна та фізична сфера" [4, с. 46]. Це положення важливе тим, що зумовлює дослідження проявів духовності не в окремих підструктурах особистості, а в її цілісності.

Основні кризи особистісного розвитку В.В.Зеньковський вбачав у протиріччях між потребами природними та потребами духовними: "начало особистості, з її самобаченням, з її своєрідністю та хрестом, з її свободою та

можливістю самоствердження, включене у тваринний світ – і в цьому закладена внутрішня драма особистості, яка жадає Безкінечності, як духовна істота, і прикута до кінцевого, як тварна істота” [4, с. 101]. “Ми включені у порядок природи і у своєму духовному житті (через цілісність особистості), але в тому ж духовному житті ми і підносимось над порядком природи” [4, с. 52].

В.В.Зеньковський пов’язував загальнолюдську духовність із соборністю особистості та людства в цілому. “Соборність людства і є сума людей (що живуть, жили та будуть жити), але й більше, ніж сума, - вона є жива сім’я, єдиний організм, розтягтий простором і часом, що втратив більш глибоку, справді органічну єдність, з якої справді народжуються нові особистості, які з материнського лона беруть усю повноту дарів, через нього пов’язані “кровним” рідством з людством” [4, с. 57].

Безумовно, соборність будь-якої держави може бути досягнута лише за умов соборності її громадян, кількість яких досягне певної “критичної маси”. Цей висновок незмінно приводить нас до запитання: як виховати духовну еліту суспільства, які психолого-педагогічні умови є сприятливими для розвитку соборності особистості?

Грунтовні дослідження цієї проблематики належать академіку І.А.Зязюну, який надав сучасного філософсько-педагогічного змісту ідеям реалізації у педагогічному процесі трьох споконвічних орієнтирів людського поступу – ідеалів Краси, Добра та Істини. На думку філософа, сучасна наука має активніше вивчати феномени духовного розвитку особистості: “Внаслідок домінування відкритого біхевіоризму поза увагою наукового пошуку залишалася внутрішньо мотивована, емоційно-почуттєва і духовно-моральна складова соціальної психіки особистості, яка в першу чергу характеризує особистість в якості унікальної і неповторної індивідуальності [7, с.37].

“Усвідомлення необхідності зміни наукових парадигм стимулює все більшу увагу дослідників до феномену духовно-психічного потенціалу особистості, до його соціально-психологічних аспектів. У психології відбувається недооцінка

сміслової духовно-моральної складової, а в межах філософсько-етичного підходу – соціально-психологічних можливостей її практичного вирішення” [7, с.38].

Результатом реалізації наукових напрацювань у психолого-педагогічній практиці має стати поява духовної еліти. Серед провідних ознак духовної еліти І.А.Зязюн визначає такі: “Відмінністю духовних еліт від політичних, економічних чи професійних є первинність моральних гуманістичних начал. Духовна еліта визначається передусім тим, що відшуковує нові моральні ідеали, шляхи відтворення великого суспільства, нові більш досконалі, достойні засоби єднання людей, більш високі цілі” [7, с.33].

На думку І.А.Зязюна, духовність визначається не стільки інтелектом, скільки емоційно-почуттєвими характеристиками особистості: “Чутливість до моральних вчинків, загострена чуттєвість провини (риса, як правило, притаманна інтелегенту) не може не граничити з витонченістю, тремтливістю, навіть хворобливістю. Психіка такого плану схильна не стільки до прагматичності і діловитості, скільки до розуміння життя як переживання. Співчуття, доброзичливість, “журба про інших” (М.Бердяєв) пов’язані з надзвичайною сприйнятливістю, зраненою за інших “боляче сприйнятливою душею”, відкритістю світові. Усі ці властивості амбівалентні, але без них неможливе небайдуже ставлення до довкілля. Важко уявити собі життя Лесі Українки, незрозуміло, як можна існувати з такою душею, коли всередині все болить, а ззовні все зачіпає і ранить” [7, с.36].

Однією з важливих характеристик соборної особистості є орієнтація на служіння ближнім, країні, людству в цілому, не очікуючи визнання та нагород: “Незмінно перебуваючи у меншості, духовна еліта не зацікавлена зовнішніми успіхами і прагненнями виокремитися, звертаючи на себе соціальну увагу” [7, с.33].

Ставлення до інших, як зазначає І.А.Зязюн, визначає ступінь духовної розвиненості людини та зумовлює відповідне ставлення з боку оточуючих: “Духовний авторитет визначався не лише сумою певних особистісних якостей, але й здатністю бачити і знаходити достоїнства в інших, цінувати інтереси та

думки тих, хто знаходиться поруч. Ця повага до особистості іншого, уміння співстраждати і гостро сприймати чужу біду завжди були характерною ознакою вітчизняної духовної еліти” [7, с.34].

У період соціальних змін в Україні особливого значення набуває думка І.А.Зязюна про те, що “Громадянське суспільство не лише формує громадян, але й само народжується ними” [7, с.39]. Забезпечення на практиці психолого-педагогічних умов, сприятливих для духовного розвитку молоді, незмінно призводить до циклічного духовного оновлення суспільства, утвердження його соборності: “Наше суспільство потребує духовного оновлення, утвердження права кожної людини на достойне життя. Гуманітарна освіта (а в строгому сенсі слова будь-яка освіта є гуманітарною проблемою) – чи не найосновніший і єдиний шлях поступового оздоровлення клімату країни”. С.40.

Найголовніше завдання освіти І.А.Зязюна вбачає не стільки у формуванні професіонала, скільки у розвитку особистості і, зокрема, її духовного світу: “Освіта має формувати не фахівця експерта (це само по собі важливо), а самоцінну особистість, що реалізує себе в тій чи іншій професії, повнокровно живе в світі, переживає свою відповідальність за близьких, країну, планету. Можливо тоді прийде нове покоління політиків – не лише з капіталом, вченими ступенями і званнями, гарним знанням іноземної мови, але й з іншим духовним і душевним світом, що мислять не службово-інструментально, а в контексті цінностей і смислів людського життя і культури” [7, с.37].

Таким чином, здійснений аналіз поглядів на соборність особистості у філософсько-психологічній спадщині дозволяє констатувати, що поняття соборності в різні часи сприймалося як своєрідний ідеал не тільки особистісного становлення, але й суспільного зростання. Реалізація цього ідеалу на практиці здійснюється за посередництвом національної системи освіти, яка має забезпечувати на практиці психолого-педагогічні умови, сприятливі для духовного розвитку молоді.

Література

1. Бердяев Н.А. Спасение и творчество / Путь: Орган русской религиозной мысли. Кн.2. М., 1992. – С.161-176.
2. Бехтерев В.М. Бессмертие человеческой личности как научная проблема. – Пг., 1918. – 24 с.
3. Грот М.Я. Вибрані психологічні твори / Упоряд., передмова М.Д.Бойправ. – Ніжин: Видавництво НДУ ім.М.Гоголя, 2006. – 296 с.
4. Зеньковский В.В. Проблемы воспитания в свете христианской антропософии. – М.: Изд-во Свято-Владимирского Братства, 1993. – 224 с.
5. Зязюн І.А., Сагач Г.М. Краса педагогічної дії. Навчальний посібник для вчителів, аспірантів, студентів середніх та вищих навчальних закладів. – Київ: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу. – 1997. – 302 с.
6. Зязюн І.А. Проблеми естетичного виховання у контексті динаміки культури // Духовний розвиток особистості засобами мистецтва. – Чернігів. – 1994. – Ч.1. – С.15-20.
7. Зязюн І.А. Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Збірник наукових праць / За редакцією Л.Л.Товажнянського та О.Г.Романовського. – Вип.1 (5). – Харків: НТУ “ХПІ”, 2003. – 636 с.
8. Зязюн І.А. Українська та зарубіжна культура: Навчальний посібник / М.М.Зекович, О.М.Семашко та ін. – К.: Знання, 2000. – 622 с.
9. Зязюн І.А. Філософія добра в педагогічній системі В.О.Сухомлинського // Постметодика. – 1999. - №4 (22). – С.7-14.
10. Зязюн І.А. “Філософія серця” Г.Сковороди // Шлях освіти. – 1998. - №1. – С.38-40.
11. Лосский Н.О. Преподобные Сергей Радонежский и Серафим Саровский / Путь: Орган русской религиозной мысли. - М., 1992. – С.264-266.
12. Путь: Орган русской религиозной мысли. - М., 1992. – 752 с.
13. Соловьёв В. С. Чтения о Богочеловечестве / В.С.Соловьёв. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2004. – 251 с.

Розкривається філософсько-психологічний зміст поняття соборності, яке на різних етапах наукового поступу розумілося як своєрідний ідеал не тільки особистісного становлення, але й суспільного зростання. Виявлено, що соборність в особистісному вимірі пов'язується, передусім, з усвідомленням єдності етносу, людства, всіх форм життя на планеті. Протилежними до соборності є поняття роз'єднаності, розмежування, ворожості. Шляхом до соборності є духовний розвиток особистості, який має забезпечуватися через створення психолого-педагогічних умов, сприятливих для формування духовної еліти суспільства.

The philosophical and psychological maintenance of concept of a unification which at different stages of scientific growth it was understood as an original ideal not only personal becoming, but also social development reveals. It is revealed, that a unification in personal measurement connect, first of all, with comprehension of unity of ethnos, mankind, all forms of a life on a planet. Opposite to a unification there is a concept of dissociation, delimitation, animosities. By to a unification there is a spiritual development of the person that can be provided through creation of the psychological and pedagogical conditions favorable for formation of spiritual elite of a society.